

kapitola desátá

ZACHRÁNCI ZE ŠEDÉ ZÓNY

Ve světě podle Hitlerových představ neměli vrahové za své činy cítit žádnou zodpovědnost.⁷¹⁷ Žádná autorita nemohla posoudit etický rozměr individuálních činů a scházel jakýkoli základ pro vzájemné společenské či politické vztahy: existovala jen věčná válka mezi rasami a jinak nic. Jedinou nemorální skupinou byli v tomto zápase Židé, jelikož podkopávali od přírody spravedlivé německé vítězství, a podlamovali tak jediný řád, který na planetě může zavládnout. Na územích, kde došlo k holokaustu, byly zničeny státy, zrušeny zákony a každodenní život pozbyl sebemenší předvídatelnost. V této groteskní situaci se museli Židé ujmout plné zodpovědnosti za svůj život a po celé dny, měsíce, roky v nepochopitelném a nezvladatelném prostředí jednat výjimečným, mimořádným způsobem.

Každý Žid, který dokázal přežít holokaust, se musel utkat s kolektivní setrvačností, zřít se všeho, co doposud miloval a na co byl zvyklý, a čelit netušené hlubině. Každý Žid se sice předtím v nějaké formě setkal s antisemitismem, ale přesto v celé kolektivní zkušenosti milionů Židů za tisíce let nenajdeme nic, co by je mohlo připravit na události započaté rokem 1941. Mají-li se informace spojit v poznání, je k tomu nutné, aby byly známé z dřívějšíka – a v minulosti se nic, co by připomínalo holokaust, nestalo. Proměně poznání v čin pak bránila naděje. Každý Žid a každá Židovka si mohli představovat, že právě oni budou toho, co se děje ostatním, ušetřeni; sama skutečnost, že holý život přetrvává i v příštím okamžiku, zdánlivě naznačovala, že by život mohl běžet dál. Postavit se čelem k nepochybné smrti bylo obtížné. Bylo těžké přijmout i prostý fakt, že nečinnost přinese smrt – a zde s vysokou pravděpodobností umírali i všichni Židé, kteří bezprecedentní situaci pochopili v plné její šíři a podnikli vše, co se podniknout dalo.⁷¹⁸

Skoro každému Židovi, jemuž se podařilo přežít, se dostalo nějaké pomoci od lidí jiných národností, a obvykle se jednalo o pomoc mnohostrannou.⁷¹⁹ Zda se židovská prosba o pomoc dočká odezvy, záviselo jak na člověku, k němuž se prosba obracela, tak na daném prostředí. K těm, jejichž prosba byla – za velmi zvláštních okolností, jež sama prosebnice chápala jen zčásti – vyslyšena, patřila Martha Bernsteinová, manželka kantora ze Zweibrückenu v jihozápadním Německu. Její manžel Eleazar Bernstein byl sociálně smýšlející člověk a dobrodinec, který navštěvoval věznice a poskytoval židovským vězňům povzbuzení a radu. V jedné věznici se takto seznámil s policejním kapitánem Kurtem Trimbornem a hráli spolu šachy.

Desátého listopadu 1938 byl Eleazar Bernstein v návaznosti na křišťálovou noc spolu s tisíci dalších Židů po celém Německu zatčen. Martha dokázala i přes panující ničení a chaos projít městem, odhodlaná požádat Trimborna o pomoc. Neměla tušení, jak velkou autoritou v daném případě disponuje. Řekl jí, že je nutné jednat rychle, než se věci ujme SS, ale ve skutečnosti k SS sám patřil. Od roku 1923 byl členem NSDAP a byl ukázkou vzájemného prolínání SS a Kriminální policie ve třicátých letech. Martě řekl, ať se vrátí domů a sbalí si věci. Zařídil, aby byl přítel propuštěn z vězení, načež oba manželé i s dětmi odvezl vlastním autem k hranicím a zajistil jim přechod na druhou stranu. Následně podle všeho zmanipuloval dokumentaci tak, aby se zdálo, že rodina byla deportována do koncentračního tábora. Bernsteinovi se po jistých peripetích dostali do Spojených států a dosáhli zde blahobytu. Eleazar vyličil Trimbornovi v dopise, kolik dobra jeho čin přinesl: dcera se v Americe stala učitelkou, synové se stali inženýry, narodila se vnoučata. To vše díky Trimbornovi.

Dopis však byl sepsán až mnohem, mnohem později: v roce 1978 poté, co byl Trimborn souzen pro vraždu.

Jakožto příslušník operační skupiny D působící nejprve na okupované sovětské Ukrajině a pak v okupovaném sovětském Rusku nařídil Kurt Trimborn zabít stovky Židů a sám jich mnoho usmrtil kulkou do týla. Nejméně jednou nahlal děti ze sirotčince do plynovací dodávky. Při této své činnosti na Východě v roce 1942 nepochybně též slyšel prosby o pomoc, tak jako je slyšel roku 1938 v Německu. Během procesu prohlásil, že mu zabíjení civilistů bylo proti mysli a že v několika případech Židům umožnil utéct. Je to docela dobře možné. Byl to koneckonců stále též člověk: v jedné situaci zachránce, v jiné vrah.⁷²⁰

Šachy, válečná hra s jasnými pravidly, přiměla Trimborna v Německu roku 1938 stát se přítelem a ochráncem. Roku 1942 se během války mimo Německo, při níž byla všechna pravidla zavržena, stal zločincem. Roku 1938 s pomocí automobilu zachránil dvě děti, roku 1942 jich jiným vozidlem stovky zabil: nastartuje se motor, sešlápne se plyn, ale jednou lidé míří za svobodu, podruhé umírají udušením. Jeden Bernsteinův potomek dnes žije v Kalifornii

v domě plném šachovnic. Trimbornovy děti ani nevěděly, že jejich otec kdysi hrával šachy.⁷²¹

Většina německých Židů uprchla ještě před započítím hromadného vyvražďování. Většina z těch, kteří v Německu zůstali, přišla o život, ale až po deportaci do zóny bezstátí, tedy v situaci naprosté bezmoci. Někdy byli zastřeleni okamžitě, jindy byli uvrženi do ghatt s místními Židy. Nikoho zde neznali a neovládali ani místní jazyk; skoro nikdy se proto nedokázali zachránit. Východ pro ně představoval stejnou cizinu jako pro ostatní Němce. Jedna německá Židovka, jež byla po deportaci do Rigy přivedena k hromadným hrobům v rumbulsckém lese, těsně před zastřelením zvolala: „Umírám za Německo!“ V místním Židovi, který toto zvolání slyšel a zaznamenal, budil tento hlas z jiného světa ryzí úžas.⁷²²

Nikdo se už nedozví, co se nebohé ženě v tu chvíli honilo hlavu, nieméně její předsmrtný příslib není nijak nesmyslný. Německo, z něhož byla vyloučena, bylo též výtvorem německých Židů. Němečtí Židé se se svou zemí identifikovali stejně silně jako ostatní Němci a možná ještě silněji. Pád Německa do vražedného antisemitismu proto představoval tragédii zvláštního druhu. Způsob, jak vnímali vzestup a pád německé civilizace na německé půdě – přičemž tato zkušenost byla vlastní jen jim, zatímco naprosté většině evropských Židů zůstávala úplně cizí –, přitom dodnes vytyčuje strukturu našeho chápání holokaustu.⁷²³

Němečtí Židé tvořili jen asi tři procenta obětí holokaustu. Pro drtivou většinu obětí – tedy východoevropské Židy – Německo nebylo plodem vlastního úsilí, nýbrž výhradně ničitelem Židů. Paul Celan v básni „Fuga smrti“, jedné z nejobdivuhodnějších krátkých básní 20. století, nazval samu smrt „mistrem z Německa“. Polský literární kritik Michał Głowiński popisuje v pamětech *Černé sezóny* zkušenost dětství: „Můj obraz Němců, vlastně Němce, neboť v jednání jednotlivce se odráží povaha celého národa, byl nadmíru jednoduchý: tohle je ten, kdo chce v každém okamžiku mne – tebe – jeho zavraždit. A bezpochyby to udělá, když se mu dostane do rukou.“⁷²⁴

Jako chlapec hrál Głowiński jednou v úkrytu šachy s polským vyděračem, zatímco teta sháněla peníze, jež jim měly zachránit život. Kdyby peníze neopatřila, ocitl by se skoro jistě v rukou Němce, jenž by se postaral o jeho smrt. Głowińského vzpomínky z dětství jsou výstižným popisem toho, jak si počínala většina Němců na místech, kde německá (či napřed sovětská a potom německá) moc rozvrátila stát. Tyto zóny bezstátí se změnily v zóny vraždění, v pole smrti pro Židy, kteří tu žili před válkou, i pro ty, kteří sem byli dopraveni za války.

Přesná míra rozvratu státu byla pro přežití Evropanů mimo německé území tak důležitá právě proto, že byla důležitá pro samotné Němce. Proměna Německa jakožto politické entity po roce 1933 – vytvoření stranického státu, vznik koncentračních táborů, hybridizace institucí, diskriminace Židů

– umožnila milionům Němců okusit slasti nezákonnosti. Většina německých policistů si za války počínala na německém území zcela odlišně od toho, jak se chovali na Východě. Němečtí vojáci, kteří do té doby okupovali ve Francii poklidné údolí Loiry, byli s to ihned po přesunu do Běloruska střilet Židy. Pořádková policie blahobytného severoněmeckého přístavního města Brémy zvládla nahnat kyjevské Židy do rokle v Babím Jaru a povraždit je tu při nejrozsáhlejším střelení civilistů v dějinách lidstva. Vůbec nic je na to nemohlo připravit a před plněním úkolu neprošli žádným speciálním výcvikem. Přesto se zapojili do organizování vražedné akce i do dohledu nad ní a následně se zúčastnili slavnostní večeře. Po jisté době se pak vrátili do Brém k řízení dopravy na křižovatkách.⁷²⁵

Méně známým, ale stejně šokujícím příkladem jsou miliony Němek, které na Východě pracovaly ve službách německé okupační správy nebo sem následovaly své manžely a milence. Asi půl milionu Němek působilo jako „pomocnice“ wehrmachtu a dalších deset tisíc jako „pomocnice“ SS.⁷²⁶ Právě vzhledem k faktu, že okupovaný Východ byl spravován jako svého druhu anarchická kolonie, musela být flexibilita a individuální iniciativa těchto žen zcela zásadní. O holocaustu samozřejmě věděly: mnohdy byly očitými svědkyněmi vraždění, slyšely o něm, psaly o něm zprávy nebo je předávaly dál.

Jistý počet Němek se na vraždění přímo a aktivně podílel. Dvacet německých žen například působilo mezi strážemi v Majdanku, koncentračním táboře v lublinském distriktu Generálního gouvernementu, který se postupně změnil i ve vyhlazovací centrum.⁷²⁷ Zplynováno tu bylo asi padesát tisíc Židů. Základní zkušenosti se strážní prací tyto ženy nabyly v Ravensbrücku, největším ženském koncentračním táboře na území Německa. Přímo v Německu tak de facto působily v zóně bezstátí a bezzákonosti. Podobným zařízením byl i Majdanek, nacházel se ale uprostřed anarchické německé kolonie. Podílely se tu na zabíjení Židů a dalších uvězněných například asistencí při výběru, kdo má pracovat a kdo má jít do plynu.

Dále na východ – například v Lotyšsku a na Ukrajině – byly i Němky, jež zabíjely Židy i bez struktury a výcviku poskytnutého podobnými centry a bez nutnosti plnit rozkazy. Tyto ženy překročily dané instrukce a nechaly se vést v duchu toho, co kolem sebe každodenně viděly a slyšely. Němky, které za války zabíjely Židy nebo se na jejich zabíjení podílely, vedly v Německu před válkou zcela normální život, a pokud se neocitly před soudem (což se stalo jen velmi vzácně), vedly v Německu normální život i po válce. Ačkoli v masovém vraždění pravděpodobně hrály zcela nepostradatelnou roli, nebyly za války brány zcela vážně, a tak mohly po válce uniknout trestu. Někdy své činy přiznaly svým dcerám.⁷²⁸

Zatímco bezstátí podněcovalo Němky, jež se ocitly na Východě, k vraždění, státnost nacistického Německa se naopak jevila pozitivně Židovkám z Východu.

Z pohledu Židovek v okupovaném Polsku nebo Sovětském svazu se Německo mohlo jevit jako poměrně bezpečné místo. Židovky se hlásily německé okupační správě, zamlčely své židovství a žádaly o přidělení na práci do Německa – ve zcela správné víře, že tam mají větší šanci na přežití. Pokud měla žena kontakty na polský či sovětský odboj (anebo vzácněji na vstřícného Němce), a mohla si tak zaopatřit falešné dokumenty, mohla se vydávat za Polku nebo Ukrajinku a pracovat v Německu v relativním bezpečí.⁷²⁹ Muži tuto možnost neměli: byli identifikovatelní podle obřízky, která se dala kdykoli zkontrolovat a vyvolávala neustálou úzkost. Židovkám falešné dokumenty skýtalý možnost návratu k uznání státem. Jistě, platily v Německu za rasově podřadné: pokud přišly z Polska, musely nosit nášivku s písmenem P, pokud ze SSSR, se slovem Ost, čekalo se od nich, že budou veškerý čas trávit výhradně prací, a za jakékoli porušení pravidel jim hrozily těžké tresty. Některé zemřely vlivem pracovních podmínek, některé byly popraveny za porušení pravidel, několik jich bylo zavražděno.⁷³⁰ Přesto onen kus papíru, jenž zajišťoval návrat do zóny ovládané jistými zákony, pro většinu z nich znamenal, že přežijí.

Rozvrat států s sebou nesl konec státní ochrany a panickou honbu za nejlepším náhradním řešením. Když z povrchu zemského zmizely celé země, platnost náhle ztratily miliony pasů a průkazů identity. Nové dokumenty si bylo nutné opatřovat individuálně a většinou podle pravidel stanovených Němci nebo Sověty. Význam dokumentů a státního občanství byl v dané době všem naprosto zřejmý. Ve východopolském městě Lvov, obklopeném ukrajinskou populací a z valné části obývaném Židy – roku 1939 je zabrali Sověti, roku 1941 Němci a roku 1944 znovu Sověti – kolovala průpověď: „Pas je to, čím člověk drží pohromadě.“⁷³¹ Tím se mínilo, že možnost záchrany mají ti, kdo mohou poskytnout průkaz totožnosti.

Význam režimních změn chápal ve východní Evropě každý a s postupem času pochopili význam dokumentů i západní Spojenci. Právě na udělení dokumentů, a tedy uznání státní příslušnosti, závisel pokus Spojených států o záchranu Židů. V roce 1944 Washington pod záštitou Komise pro válečné uprchlíky apeloval na evropské neutrální státy s požadavkem, aby využily své diplomaty k záchraně Židů. Na plán pozitivně zareagovalo Švédsko a dalo k dispozici Raoula Wallenberga, diplomata mimo profesionální sbor. Ten se měl v roce 1944 odebrat do Maďarska s úkolem poskytnout maďarským Židům ochranu švédského státu. Wallenberg měl sice krytí vlastní i americké vlády, ale současně věděl, že jedná proti zájmům Německa a může vyprovokovat maďarské fašisty. Přesto udělil asi patnáct tisíc „ochranných pasů“ a zachránil nejspíš více Židů než kdokoli jiný.⁷³²

Wallenberg byl výjimečná osobnost, současně reprezentuje určitou kategorii zachránců: diplomaty, kteří díky svému postavení ztělesňovali státní suverenitu, a mohli tak poskytnout státní ochranu. Obecně pak platí, že jakýkoli

vyšší počet Židů mohli zachránit jedině lidé s přímým napojením na nějaký stát a s pověřením udílet jeho ochranu.⁷³³ Diplomát mohl Židovi vydat pas nebo alespoň cestovní dokument, pozvánku k návratu do světa lidské vzájemnosti, kde se musí s člověkem jednat jako s člověkem, protože je zastupován státem. Wallenberg byl obchodník, jenž se pro diplomatickou službu rozhodl – a byl pro ni vybrán – v klíčovou chvíli, totiž v době německého záboru Maďarska, kdy se v ohrožení ocitla nejpočetnější zbývající komunita evropských Židů. Vyskytli se ale též profesionální diplomaté působící v situacích, kdy byla suverenita států, kde působili, nějak nalomena, oni pochopili, že to pro Židy znamená katastrofu, a rozhodli se přijít jim na pomoc.

Takovým člověkem byl Che Feng Šan (Ho Feng Shan), v březnu 1938, kdy Německo pohltilo Rakousko, čínský konzul ve Vídni.⁷³⁴ Che cítil s Rakouskem a Rakušany sounáležitost a sympatizoval též s odporem kancléře Schuschnigga vůči nacistům, které Che považoval za „ďábly“.⁷³⁵ Velikost národa chápal Che svérázně: měl za to, že „jí lze dosáhnout jedině vstřícností a snášenlivostí“.⁷³⁶ Na *Reibpartien* a vídeňské pogromy reagoval vydáváním čínských víz Židům. Vydal jich nejméně tisíc, zčásti i Židům již odeslaným do táborů; odtud je osobně vyzvedl. V roce 1938 ještě nemohl tušit, co přesně očekává Židy, kteří by ve střední Evropě zůstali. Odpovídal na protižidovskou vlnu násilí, která byla v dané době bezprecedentní.

Když Německo na jaře 1940 obsadilo Nizozemsko, začal švýcarský konzul Ernst Prodolliet bez ohledu na instrukce, jež mu to zakazovaly, vydávat Židům švýcarská tranzitní víza. Po uzavření konzulátu v roce 1942 přenechal finance úřadu lidem, kteří se snažili pomáhat Židům při útěku z Evropy. Když na jaře 1942 pronikly německé síly až do jižní Francie, prchali francouzští Židé dále na jih. Některým tu podali pomocnou ruku diplomaté, kteří jim umožnili pokračovat dál. Španělský konzul Eduardo Propper de Callejón se sídlem v Bordeaux vydal Židům a dalším uprchlíkům tisíce tranzitních dokumentů. Španělských diplomatů, kteří si počínali podobně, působilo na evropském kontinentu několik. Stejně tak portugalský konzul v Bordeaux Aristides de Sousa Mendes vydal Židům a dalším postiženým tisíce dokumentů, které jim umožnily odejít z Francie. Tito muži pomáhali cizím lidem. Konali z moci úřední, která jim jejich postavením byla svěřena, avšak v rozporu se stanovenou politikou.⁷³⁷

Ve větším souladu s oficiálním stanoviskem jednal japonský konzul Čiune Sugihara v litevském Kaunasu. Do Litvy byl přidělen v roce 1939, aby zde sledoval přesuny německých a sovětských vojsk a mohl předpovědět vypuknutí německo-sovětské války. Počínaje zářím 1939 prchali polští občané – Židé i Nežidé – před Němci i před Sověty do Litvy. Židé hledali útočiště v Litvě zvláště poté, co Sověti anektovali východní Polsko a zahájili transporty do gulagu. Vlna deportací z dubna 1940, jejímž terčem bylo velké množství Židů, vyvolala hromadný útěk Židů do Vilniusu i dalších litevských měst. Jen ve Vilniusu

bylo toho měsíce zaregistrováno odhadem 11 030 židovských uprchlíků.⁷³⁸ Současně se záborem Litvy v červnu 1940 pak Sovětský svaz realizoval další vlnu deportací polských občanů a především Židů, což mezi Židy vyvolalo dvojnásobnou paniku: prchli z dosahu sovětské moci v Polsku – a sovětské perzekuce je znovu dostihly v Litvě. U japonského konzula se jim dostalo sluchu.

Sugihara se ve třicátých letech naučil rusky, oženil se s Ruskou, konvertoval na pravoslaví a nechal se oslovovat „Sergeji“. Během třicátých let vedl v ruštině rozhovory s kolegy z polské vojenské rozvědky, účastníky projektu Prometheus a dalších protisovětských plánů. Ve spolupráci s polskými důstojníky usazenými v Pobaltí pokračoval i za války a po zničení Polska v září 1939.⁷³⁹ Jeho hlavní kontaktní osobou byl Michał Rybikowski, který z neutrálního Švédska řídil spojeneckou vyzvědačskou síť a přímo podléhal polské exilové vládě v Londýně.⁷⁴⁰ Rybikowski se vydával za Rusa a používal pas z japonského protektorátu v Mandžukuu, který pravděpodobně obdržel od Sugihary. (V Mandžukuo se nacházelo mnoho ruských emigrantů, takže Evropan s tamějším pasem, zvláště pokud hovořil rusky, neupoutával pozornost.) Sugiharova spolupráce s Rybikowským připravila půdu pro Sugiharův následný zásah ve prospěch Židů.

Jedním Rybikowského úkolem bylo pomáhat lidem, kteří z Polska uprchli v důsledku paktu Molotov-Ribbentrop a německo-sovětské invaze a okupace Polska. V Litvě pak měl konkrétně připravit únikovou cestu pro polské občany, kteří se dostali až do Litvy a chtěli pokračovat dál. Do své snahy zapojil dva další důstojníky polské vojenské rozvědky. Leszek Daszkiewicz i Alfons Jakubianec dostali od Sugihary japonské pasy a nechali se zaměstnat na konzulátu.⁷⁴¹

Rozvědčíci vymysleli pro polské uprchlíky následující plán: zajistí jim japonská tranzitní víza do země určení, která nevyžaduje vstupní víza. Nizozemský honorární konzul Jan Zwartendijk byl ochoten podepsat prohlášení, že ke vstupu na ostrov Curaçao, nizozemskou kolonii na jihu Karibského moře, není třeba mít víza. Oba Poláci pak připravili vzor speciálních japonských tranzitních víz pro cestu na Curaçao a také dvě zvláštní vízová razítka, jedno pro sebe a druhé pro Sugiharu.⁷⁴² Původní představa polské vlády byla, že se takto postarají o záchranu zvláště cenných Poláků. K tranzitu mělo dojít vlakem přes SSSR do Japonska a rozvědčíci nepochybně doufali, že od speciálně vybraných uprchlíků tímto způsobem získají cenné informace.

Během chaotického léta 1940, kdy Sověti prováděli hromadné deportace z východního Polska a současně se chápali moci v Litvě, obdrželi víza od této trojice mužů všichni žadatelé. Z celkového počtu přibližně tří a půl tisíc víz vydaných polským občanům jich asi dvě třetiny obdrželi polští Židé. Na rodinu přitom stačilo jedno vízum, a tak díky těmto dokumentům mohlo z Evropy odejít asi osm tisíc Židů. Stejně jako Che ve Vídni o dva roky dříve, ani Sugihara nemohl vědět, co se se Židy, kteří zůstanou v Litvě, přesně stane. Reagoval na uprchlickou krizi, již vyvolala německá okupace západního a středního

Polska a sovětská okupace východního Polska a Litvy. Je zjevné, že s uprchlíky soucítit a chtěl, aby přežili; v tomto smyslu zcela vědomě zachraňoval Židy. Za pohnutku ke svým činům označil v krátké ruský napsané vzpomínce „vědomí lidskosti, lásku ke druhému člověku“.⁷⁴³ Daszkiewicz, člověk oproštěný od veškerého sentimentu, později napsal, že Sugihara „měl dobré srdce“.⁷⁴⁴

Když už nemohli udělat víc, odejel Sugihara i s oběma polskými zaměstnanci z Kaunasu do Stockholmu a odtud do Německa. Sugihara měl za úkol sledovat známky příprav německého útoku na Sovětský svaz – a skutečně ho dokázal odhadnout s přesností na několik málo dnů. Krátce po zahájení operace Barbarossa 22. června 1941 byl jeho polský spolupracovník Jakubianec odhalen v Berlíně gestapem a zastřelen jakožto vyzvědač.⁷⁴⁵ Spolupracoval sice s Japonci, ale jeho přímým nadřízeným byl Rybikowski a ten sloužil polské exilové vládě, tedy Velké Británii a Spojeným státům. Poprava ukončila život vynálezce plánu, který zachránil tisíce Židů. To ale nebylo příčinou jeho popravy a ani pro to není vzpomínán. Jeho plán nepramenil ze žádného soucitu se Židy. Šlo v něm jen o chytrou manipulaci se symboly hroutící se státnosti.

Daszkiewicz pracoval pro Sugiharu dál, nyní v Praze, tedy v Protektorátu Čechy a Morava, což byla součást Říše. Pokusil se zde navázat kontakt s českým odbojem. Odhalení a smrt jeho přítele Jakubiance ho donutily uprchnout z Evropy a hledat pro své uplatnění jiný terén. Rozhodl se pro Palestinu – která se ostatně mezi agenty polské rozvědky těšila značné oblibě.

V době druhé světové války byla Palestina ještě pod britským mandátem a Polsko bylo britským spojencem. Polsko před válkou podporovalo v Palestině protibritskou politiku: připravovalo totiž židovské revolucionáře na příhodný moment, tedy na propuknutí války nebo chvilkové oslabení Britů. Witold Hulanicki, který v Jeruzalémě působil před válkou jako polský konzul, setrval ve městě i za války v britských službách, současně však zůstával v kontaktu se svým hlavním židovským spolupracovníkem a přítelem Avrahamem Sternem. Stern lačnil po nebezpečí a slávě a ve druhé světové válce spatřoval příležitost porazit Brity – přičemž ve svém úsilí neváhal (ač neúspěšně) požádat o pomoc i nacistické Německo. V nepočetném uskupení s názvem Lechi využíval výcviku poskytnutého Polskem a nejspíše i polských zbraní v sérii násilností proti Britům. Plnil přitom svůj politický program, ale současně toužil po mučednické smrti a se vší pompou se k tomu přiznával. Skutečně ho také potkal vznešený osud polských romantických rebelů, z jejichž martyrologických představ vycházel ve vlastní poezii: v roce 1942 ho zastřelil britský policista. V čele aktivit Lechi následně stanul Jicchak Šamir a jeho partnerem v protibritských násilnostech se rok nato stal Menachem Begin. Ten však roku 1942 do Palestiny teprve směřoval, a to velmi pozoruhodnou oklikou.

Begin spolu s mladíky z Betaru koncem třicátých let plánoval, že v určenou chvíli vtrhne do Palestiny, podpoří povstání vyvolané Irgunem, a vytvoří tak

Stát Izrael. Celou operaci měli provést bojovníci s polským občanstvím a těšící se podpoře polských úřadů. Plán se zhroutil po destrukci polského státu v roce 1939: Irgun přestal dostávat polskou pomoc, předáci Betaru – pokud měli tu možnost – na poslední chvíli přehli do Vilnius. Někteří se ocitli v Němci zřízených ghettech, další zatklí a deportovali Sověti. Ve skupině aktivistů Betaru deportovaných do gulagu byl roku 1940 i Begin.

Když nacistické Německo v roce 1941 zaútočilo na Sovětský svaz, Stalinův postoj k zatčeným Polákům se změnil: dal pokyn, že mají být propuštěni z gulagu a utvořit polskou armádu, která bude bojovat s Němci. O jejich aktivity na východní frontě neměl zájem: mohli by tu pro sovětskou moc později představovat problém. Rudá armáda konečkonců už jednou do Polska vpadla a šlo o přesně tytéž lidi, kteří předtím zažili represálie ze strany NKVD. Nejlepší tedy bude donutit je bojovat na západní frontě, daleko od SSSR i Polska: tam mohou zabít Němce a nejlépe přitom i sami zemřít. Při přesunu z gulagu na západní frontu však zadržovaní Poláci museli překonat ohromnou vzdálenost:

ze severu SSSR, z Dálného východu nebo z Kazachstánu přes Írán a Palestinu až do západní Evropy.⁷⁴⁶

Tyto nové polské ozbrojené síly, vytvořené se Stalinovým svolením a podřízené polské vládě v Londýně, vešly ve známost podle svého velitele jako Andersova armáda. Mnoho velitelů Andersovy armády se k Židům stavělo naprosto lhostejně nebo měli ohledně jejich uplatnění v boji představy formované antisemitskými stereotypy – nicméně faktem bylo, že mezi Poláky, kteří utvořili mužstvo, se nacházeli i Židé. Členové Betaru a revizionističtí sionisté se hlásili hromadně – ať už proto, že jim od Stalina hrozilo větší nebezpečí, či že více lačnili po boji, nebo proto že měli lepší vztahy s polskými důstojníky. Mnoho pravicových sionistů tak nakonec opravdu uskutečnilo cestu z Polska do Palestiny, i když po velmi dlouhé a spletité trase. Pokud se Židé snažili za války připlout do Palestiny lodí, Britové je zastavovali. Těžko ale mohli bránit Židům, kteří dorazili po pevné zemi a ve spojeneckých uniformách.

Příchod těchto Židů do Palestiny vlił Irgunu novou energii do žil. Begin se do Palestiny dostal s polskou armádou v květnu 1942. Setkal se tu s Wiktorem Drymmerem, svým někdejší ochráncem, který koncem třicátých let určoval polskou politiku vůči Židům.⁷⁴⁷ V té době Drymmer podporou Betaru a Irgunu usiloval o nastolení podmínek, jež by umožnily hromadný přesun polských Židů do Palestiny. Nyní se postaral, aby byl Begin propuštěn z polské armády s čistým štítem a nemusel při přechodu z konvenčního ozbrojeného útvaru k nekonvenčním jednotkám čelit zahanbujícímu obvinění z dezerce.⁷⁴⁸ Když byl Begin v říjnu 1943 zvolen do čela Irgunu, měl jen jedno oblečení: polskou uniformu.⁷⁴⁹

Válka se už v té době jasně vyvíjela v neprospěch nacistického Německa a Beginův Irgun spojil síly s Šamirovou skupinou Lechi v protibritských teroristických aktivitách. Dva polští Židé tak vedli antikoloniální hnutí odporu proti spojenci Polska. V únoru 1944 Begin jménem Irgunu vyhlásil povstání proti britské mandátní vládě.⁷⁵⁰ Begin byl ve všech ohledech plodem Polska. Jeho zástupcem v čele Irgunu byl Elijahu Meridor, který až do roku 1936 žil v Polsku a roku 1939 se tam vrátil, aby absolvoval výcvik polské vojenské rozvědky.⁷⁵¹ V téže době se výcviku v Polsku zúčastnil i Moše Nechmad, který řídil činnost Irgunu v oblasti kolem Haify.⁷⁵² A absolventem polského tréninku byl i Eliahu Lankin, jeruzalémský velitel Irgunu, který v červenci 1944 vedl útok na britskou rozvědku.⁷⁵³ Šamirovo Lechi provedlo v listopadu 1944 atentát na lorda Moyneho s odůvodněním, že tento britský ministerský tajemník odmítal vznik židovského státu a zarazil stěhování Židů do Palestiny. Techniky, jež si osvojil díky polské vojenské rozvědce, Irgun využil při explozi hotelu King David v červenci 1946.

Během druhé světové války polský stát existoval jen skrze ozvuky někdejších politických strategií a v proudech uprchlíků ze svého území.⁷⁵⁴ Snahy polských